

Козоріз М.А.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу проблем розвитку
фінансово-кредитних відносин у регіоні
Інституту регіональних досліджень
НАН України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Розглянуто причини виходу іноземних банків на вітчизняні фінансові ринки, їхній вплив на розвиток банківської системи України й обґрунтовано методологічні засади дослідження наслідків цього впливу.

The author considers the reasons of foreign banks exit on the Ukrainian financial markets and also motivates methodological principles of investigating the consequences of this influence on the development of Ukraine's banking system.

Інтенсивність та швидкість, із якими іноземні банки останнім часом опановують український фінансовий ринок, вимагають поглибленого дослідження питань, пов'язаних як із присутністю, так і з можливими напрямками впливу цих банків на розвиток національної банківської системи та економіки в цілому. З огляду на зарубіжний досвід, присутність іноземних банків в Україні можна вважати наслідком таких процесів у світовій системі господарювання, як міжнародна інтеграція та глобалізація.

Зазначені процеси набули розвитку наприкінці ХХ століття, і їхній вплив на національну економіку стає дедалі відчутнішим. Уже сьогодні можна констатувати, що жодній державі світу не вдасться його уникнути. Питання лише в тому, якими будуть наслідки цього впливу.

Характерними ознаками прояву глобалізації та міжнародної інтеграції у сфері фінансових відносин є створення міжнародних фінансових інституцій, входження іноземного капіталу в національні фінансові ринки й посилення його впливу на розвиток національних фінансових систем. В Україні наслідком впливу глобалізації й міжнародної фінансової інтеграції стало входження іноземних банків у вітчизняні фінансові ринки шляхом купівлі, поглинання українських банків, створення нових банків із іноземним капіталом.

Дослідження показали, що опанування національних фінансових ринків іноземними банками відбувається в різних країнах світу, а найінтенсивніше — у країнах із перехідною економікою. При цьому, як правило, зберігається одновекторність руху капіталів — від розвинутих держав до менш розвинутих. Визначення міри та характеру впливу іноземного капіталу на національну банківську систему залежить від багатьох факторів, дослідження яких потребує розробки певних

© Козоріз М.А., 2007

методологічних підходів. А для цього потрібно чітко визначити, якими є:

- частка іноземного капіталу конкретної держави в загальному обсязі капіталів національної банківської системи;
- мета виходу іноземних банків на нові ринки, їхній імідж на рівні міжнародних фінансово-кредитних відносин;
- форми взаємодії іноземних банків із вітчизняними й національною банківською системою в цілому;
- функціональна специфіка діяльності іноземних банків у контексті задоволення фінансово-кредитних потреб національної економіки.

Розглянемо результати дослідження зазначених вище питань.

1. Динамічні зміни у структурі капіталу національної банківської системи за період 2001—2007 років (табл. 1) свідчать про те, що за два останніх роки помітно активізувалися процеси входження іноземних банків у вітчизняні фінансові ринки. Так, на початок 2007 року частка іноземного капіталу в загальній сумі статутного фонду всіх діючих банків становила понад 27 %. Наростання іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі триває й за прогнозами фахівців у 2010 році може становити вже понад 50 %¹. За таких умов існує висока ймовірність виникнення конфліктів між вітчизняними та іноземними банками, а також посилення впливу останніх на розвиток національної банківської системи.

Таблиця 1. Зміни в кількості та статутному капіталі банків України за 2001—2007 роки*

Показники	Станом на 1 січня						
	2001 року	2002 року	2003 року	2004 року	2005 року	2006 року	2007 року
Кількість банків за реєстром, од.	195	189	182	179	182	186	193
у відсотках до попереднього року	—	96,9	96,2	98,3	101,6	102,1	103,7
З них:							
банки з іноземним капіталом, кількість	31	21	20	19	19	23	35
у відсотках до попереднього року	—	67,7	95,2	95,0	100	121,0	152,1
У т. ч. зі 100-відсотковим іноземним капіталом	7	6	7	7	7	9	13
у відсотках до попереднього року	—	85,7	116,6	100,0	100,0	128,5	144,4
Статутний капітал, банків із іноземним капіталом, млн грн	725	946	1046	1152	1630	3602	10023
у відсотках до попереднього року	—	130,4	110,5	110,1	141,5	220,9	278,2
Статутний капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн грн	3666	4576	6003	8116	11605	16111	26372
у відсотках до попереднього року	—	124,8	131,1	135,1	142,9	138,8	163,6

*Складено за результатами опрацювання даних НБУ.

2. За офіційними даними сьогодні в Україні функціонують іноземні банки різних держав. У структурі іноземного капіталу вітчизняної банківської системи основна частка припадає на австрійські (35 %), французькі (16 %) та російські банки (12 %). 3-поміж інших інтерес до українських фінансових ринків виявля-

¹ Раздвоение личности // www.business.ua/i736/a23236

ють такі країни, як Італія, Польща, Швейцарія, Великобританія. Слід констатувати: загальна частка іноземного банківського капіталу різних країн у сукупному капіталі української банківської системи постійно зростає. Тому важливим напрямком дослідження впливу іноземних банків повинно стати визначення цілей їхньої діяльності в Україні та пов'язаних із нею функцій.

3. Порівняльний аналіз темпів і рівня експансії іноземного банківського капіталу у країнах Східної та Центральної Європи показав, що в більшості держав вони вищі, ніж в Україні. Зокрема, в Естонії, Словаччині, Хорватії ринкова частка іноземних банків становить понад 90 %, у Румунії, Литві, Чехії, Угорщині — понад 70 %².

Фактично в зазначених країнах кардинально змінилися функції національних банківських систем, які перетворились на периферійні підсистеми глобальних банківських структур. У таких країнах, як Естонія, Литва, Румунія, банки, опинившись під контролем іноземного капіталу, взагалі відмовилися від проведення суверенної монетарної політики й запровадили системи монетарного устрою (currency board)³. За таких обставин для України важливо не тільки визначитись, а й розробити власну стратегію розвитку національної банківської системи з урахуванням наростання впливу іноземного банківського капіталу.

4. Кожен іноземний банк, виходячи на фінансовий ринок України, намагається розробити й реалізувати власну стратегію розвитку. Причому банки західноєвропейських розвинутих держав входження в український фінансовий ринок тісно пов'язують із розв'язанням внутрішніх економічних проблем, включаючи підвищення прибутковості банківської діяльності за рахунок реалізації власних конкурентних переваг, зміцнення своїх позицій на міжнародних ринках тощо.

5. Форми проникнення іноземного банківського капіталу на фінансові ринки України в цілому аналогічні тим, що застосовуються в інших країнах Східної та Центральної Європи, — створення представництва, заснування власного дочірнього банку, злиття або поглинання банків, продаж/купівля банківських установ. Проте перевага надається купівлі іноземних банків.

Вітчизняні дослідники виділяють три моделі продажу вітчизняних банків: повний продаж, спільний бізнес і портфельний продаж⁴.

Перша модель (повний продаж) передбачає передання новим власникам контрольного пакету акцій із відповідними повноваженнями щодо управління банківською установою. За цією моделлю було продано вітчизняні банки “Ажіо” (98 % акцій), “Аваль” (93,5 %), “НРБ-Україна” (100 %), “Мрія” (98 %), “Індекс-Банк” (98 %) та інші.

Друга модель (спільний бізнес) реалізується вітчизняними банками, коли вони потребують залучення іноземного капіталу для розв'язання проблем внутріш-

² Капіталізація економіки України. — К.: Ін-т економіки і прогнозування НАН України, 2007. — С. 97—130.

³ Верников А. Иностранные банки в Восточной Европе. — М., 2006. — С. 97—107.

⁴ Капіталізація економіки України. — К.: Ін-т економіки і прогнозування НАН України, 2007. — С. 97—130.

нього характеру, пов'язаних із необхідністю збільшення власної кредитної спроможності, збереження позиціонування на фінансових ринках, задоволення потреб топ-клієнтів. За цією моделлю було здійснено продаж акцій Укрсиббанку, Приватбанку, Донгорбанку, Першого Українського Міжнародного банку.

Третя модель (портфельний продаж) використовується здебільшого дрібними та середніми банками шляхом продажу іноземним інвесторам невеликих пакетів акцій. Для таких банків приватне розміщення акцій — найзручніший спосіб додаткового отримання коштів. Крім того, сам факт розміщення акцій у зарубіжних банках надає перевагу на наступних етапах формування економічних взаємовідносин між вітчизняними та іноземними банками.

Розглянуті моделі можна диференціювати й за ступенем впливу іноземного банківського капіталу на розвиток національної економіки. Враховуючи в цьому аспекті досвід країн Східної Європи, особливої актуальності для України набувають питання, пов'язані з дослідженням стратегічних цілей виходу іноземних банків на вітчизняні фінансові ринки.

6. Стратегія, цілі та функції іноземних банків, як свідчить досвід, змінюються під впливом багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів, тому треба не тільки дослідити причини їх виникнення, а й спрогнозувати можливі наслідки впливу цих чинників на розвиток національної банківської системи й економіки в цілому. Можна виділити декілька напрямів реалізації цілей і завдань зарубіжних банків:

- обслуговування фінансово-кредитних потреб клієнтів, котрі здійснюють діяльність за межами країни;
- здобуття ринкових переваг у конкуренції з національними банками за рахунок надання нових послуг, залучення дешевших фінансових ресурсів, різниці у процентних ставках, впровадження зарубіжних технологій;
- орієнтація на обслуговування потреб роздрібних ринків;
- інтегрування у фінансово-промисловий капітал приймаючих країн.

Зазначені напрями мають конкретний прояв у вітчизняній економіці, наприклад у вигляді експансії російського фінансового капіталу. Так, останніми роками на український фінансовий ринок прийшли одразу два великих державних банки Росії — Внешторгбанк (новий бренд ВТБ) та Банк Москви⁵. Оскільки активи цих банківських структур більш ніж удвічі перевищують сумарні активи національної банківської системи, було б недалекоглядно недооцінювати їхній можливий вплив на банківську систему та економіку України в цілому (табл. 2).

На першому етапі входження в український ринок російські банки ставили за мету обслуговування експортно-імпортних фінансових потоків своїх клієнтів та здійснення інвестицій. Далі активізувались операції поглинання українських банків і захоплення в такий спосіб фінансових ринків України. Зокрема, в 2005 році було викуплено 98 % акцій АКБ “Мрія”. Цей банк має потужну, розгалужену ме-

⁵ Северная экспансия // Деловой журнал. — 2007. — № 2. — С. 38—40.

Таблиця 2. Сумарні активи української банківської системи та великих російських банків станом на 01.12.2006 року

Банки	Величина активів, млрд дол. США
Українська банківська система	66,92
Сбербанк	108,66
Внешторгбанк (ВТБ)	27,65
Банк Москви	15,58
Три російських банки разом	151,89

Джерело: Северная экспансия // Деловой журнал. — 2007. — № 2. — С. 38—40.

режу філіалів та відділень у різних регіонах України, що значно спрощує процес захоплення українського фінансового ринку.

Зауважимо, що вплив російських фінансових кіл на вітчизняний фінансовий ринок не обмежується лише банківським сектором. Підтвердження тому — прихід на український ринок Російської торгової системи (РТС), обсяги торгів якої майже в 30 разів перевищують обсяги вітчизняної Першої фондової торговельної системи (ПФТС). У цьому ж аспекті слід розглядати й діяльність російського банку “Русский стандарт”, який викупив понад 50 % акцій українського Автоінвестбуд-Банку і страхової компанії “Довіра та гарантія”. Крім того, вже зараз російською фінансовою групою “Лужники” через різні фінансові структури контролюється ціла низка комерційних структур електроенергетичної, телекомунікаційної, готельної сфери. За таких обставин урядовим структурам України важливо не тільки усвідомлювати серйозність зазначених процесів, а й управляти ними з позицій інтересів національної економіки.

7. Вплив іноземних банків на розвиток вітчизняної банківської системи відбувається поступово, й поки що складно передбачити всі його наслідки. Проте вже сьогодні помітні нові тенденції, які виникли з приходом на український фінансовий ринок іноземних банків і дедалі сильніше впливають на розвиток банківської системи в цілому. До таких тенденцій можна віднести:

— посилення конкуренції між вітчизняними та зарубіжними банками за клієнтів. У результаті вітчизняні банківські установи за останніх два роки підвищили гарантованість депозитних вкладів фізичних осіб майже в 5 разів. Водночас зросла якість обслуговування клієнтів і розширився асортимент послуг, що надаються вітчизняними банками. Зазначені результати є, безперечно, позитивними як для клієнтів вітчизняних банків, так і для банківської системи в цілому (адже через присутність іноземних банків активізувалася реалізація стратегії адаптації та наближення до вимог міжнародних стандартів);

— зміни у структурі джерел формування банківського капіталу. Іноземні банки через свої материнські структури дістали доступ до дешевших, ніж в Україні, фінансових ресурсів;

— збільшення залежності банківської системи України від іноземного капіталу через орієнтацію на дешевший позичковий капітал. Уже в 2006 році вітчиз-

няні банки (тобто ті, що функціонують в Україні) залучили із зовнішніх фінансових джерел понад 7 млрд дол. США, в тому числі 1,6 млрд дол. за рахунок випуску єврооблігацій, 1,1 млрд дол. за рахунок синдікованих кредитів. А найбільшу частку, приблизно 5 млрд дол. США, становили ресурси, залучені банками з іноземним капіталом безпосередньо від своїх материнських структур. Таким чином, уже тепер темпи зростання обсягів зовнішніх позик у банківській системі випереджають темпи залучення депозитного капіталу;

— зростання зовнішнього боргу вітчизняних банків. За офіційними даними частка цього боргу в сумарній заборгованості України на 01.01.05 становила 8,7%, на 01.01.06 — 15,8%, а на 01.01.07 — вже 21,5%. Експерти прогнозують, що у 2007 році банки можуть залучити зовнішніх позикових коштів на суму 12—15 млрд дол. США, що, відповідно, збільшить частку їхнього зовнішнього боргу в загальній сумі заборгованості держави. Разом із тим наростання зовнішньої заборгованості вітчизняних банків не може стати стратегічним напрямом розвитку банківської системи України. Тому НБУ доцільно розробити стратегію обмеження зовнішньої заборгованості банківської системи, розширення альтернативних варіантів включення в банківський обіг заощаджень фізичних та юридичних осіб;

— тенденція до переділу кредитних ринків на користь іноземного капіталу через наявність у зарубіжних банків економічних переваг перед українськими (які вони використовують на вітчизняних ринках із максимальною прибутковістю).

Відзначаючи появу під впливом іноземних банків нових тенденцій у розвитку національної банківської системи, слід констатувати не тільки їх різноспрямованість та суперечливість, а й можливість виникнення масштабніших проблем. Так, прихід на український ринок потужних іноземних банків із дешевим кредитним ресурсом, високоякісним обслуговуванням клієнтів веде до посилення їхнього впливу на управління напрямами та процесами використання кредитних ресурсів у реальній економіці, а отже, до обмеження можливостей не лише вітчизняних комерційних банків, а й НБУ впливати на розвиток економіки України. Цього не можна допустити, адже як вітчизняний, так і зарубіжний банківський капітал, якщо він функціонує в Україні, повинен забезпечувати ефективний розвиток національної економіки відповідно до визначених урядом стратегічних напрямів.

Оскільки іноземні банки у процесі опанування українських фінансових ринків можуть змінювати стратегію своєї діяльності, досліджувати їх за критеріями сумісності зі стратегією розвитку вітчизняної банківської системи та національної економіки в цілому доцільно на засадах системності та комплексності. Запропоновані етапи та завдання дослідження впливу іноземних банків на розвиток банківської системи України (табл. 3) передбачають:

— формування інформаційної бази іноземних банків, які мають намір стати учасниками вітчизняних фінансових ринків. Системний та пошуковий характер таких досліджень уже на етапі входження іноземних банків в український фінансовий ринок сприяє прийняттю раціональних управлінських рішень із боку НБУ, зниженню ризиковості співпраці з іноземним капіталом сумнівного або тіньового походження;

Таблиця 3. Етапи та завдання дослідження впливу іноземних банків на розвиток банківської системи України

№ з/п	Етапи	Завдання	Результативна інформація
1.	Інформаційно-довідковий	Визначити: — наміри конкретних іноземних банків стосовно входження в український фінансовий ринок; — фінансово-кредитну потужність потенційних учасників вітчизняних фінансових ринків, у тому числі іноземних банків; — імідж іноземних банків, які мають намір опанувати вітчизняний фінансовий ринок на міжнародному рівні	Формування інформаційної бази потенційних іноземних учасників вітчизняних фінансових ринків із зазначенням їхніх основних характеристик
2.	Аналітично-дослідницький	Оцінити: — попит суб'єктів українського фінансового ринку на іноземний капітал; — можливості задоволення попиту вітчизняних суб'єктів господарювання іноземними банківськими установами. Дослідити можливості входження іноземних банків на основі: — створення нових банків із іноземним капіталом; — поглинання українських банків. Виявити: — вплив іноземних банків на українські банки та національну банківську систему; — нові тенденції розвитку національної банківської системи, привнесені присутністю іноземного капіталу	Виявлення позитивних та негативних наслідків реалізації різних форм входження іноземних банків в український фінансовий ринок і дослідження впливу цього процесу на розвиток національної банківської системи
3.	Підсумково-оціночний	Визначити напрями впливу іноземних банків на розвиток національної економіки з позицій: — забезпечення її іміджу на міжнародних фінансових ринках; — забезпечення її конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Оцінити вплив іноземних банків на: — управління грошовими потоками з боку НБУ, Міністерства фінансів України; — напрями руху грошових потоків; — розвиток реального сектору економіки; — повноту використання фінансових інструментів на фондових ринках	Підготовка звітності про наслідки впливу іноземних банків на вітчизняну банківську систему
4.	Аналітично-прогнозний	Прогнозування можливих змін у структурі капіталу вітчизняної банківської системи в перспективі. Обґрунтування оптимального співвідношення вітчизняних та зарубіжних банків за критеріями їх можливого впливу на управління розвитком національної банківської системи	Обґрунтування прийняття управлінських рішень у напрямі вдосконалення чинного законодавства з питань регламентації діяльності іноземних банків в Україні

— дослідження позитивних та негативних наслідків реалізації різних форм входження іноземних банків в український фінансовий ринок і впливу цього процесу на розвиток національної банківської системи;

— обґрунтування визначення напрямів розвитку національної банківської системи з урахуванням присутності іноземних банків;

— мотивування управлінських рішень щодо використання іноземного капіталу для розвитку національної економіки;

— обґрунтування прийняття управлінських рішень у напрямі вдосконалення чинного законодавства з питань регламентації діяльності іноземних банків в Україні.

Одним зі стратегічних напрямів є реалізація інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки. Іноземні банки привнесли в розвиток банківського сектору інноваційну складову. Тому важливим завданням сьогодення є забезпечення інно-

ваційності розвитку національної економіки з допомогою іноземного капіталу. Для реалізації цього напряму необхідне свідоме, цілеспрямоване управління з боку НБУ, урядових структур, які приймають рішення стосовно розвитку фінансової системи України. Крім того, слід розробити довготермінову програму розвитку української банківської системи з урахуванням присутності іноземних банків.

Висновки

1. Присутність іноземних банків в Україні є однією із форм прояву процесів глобалізації й міжнародної інтеграції у сфері фінансових відносин між державами. Наростання обсягів іноземного капіталу в банківській сфері свідчить про адаптивність вітчизняної банківської системи до міжнародних вимог і стандартів, цивілізованість фінансових відносин між державою, іноземними та вітчизняними банківськими структурами; підвищує імідж України як молодій держави на міжнародних фінансових ринках; сприяє посиленню конкуренції у фінансово-кредитній сфері.

2. Більшість іноземних банків із приходом на українські фінансові ринки мають на меті забезпечення власної присутності на міжнародних ринках за рахунок експансії ринків менш розвинутих держав, підвищення стійкості в ринковому середовищі, збільшення прибутковості шляхом використання власних конкурентних переваг. Водночас іноземні банки можуть за потреби сприяти розвиткові бізнесу своїх країн, надаючи їм переваги в забезпеченні інвестиційних потреб і здійснюючи тиск на економіку приймаючої країни.

3. Концентрація іноземного капіталу в українській банківській системі свідчить про необхідність управління рухом грошових потоків усередині країни й за її межами з позицій державних інтересів. Оскільки вплив глобалізації на розвиток банківської системи України має одновекторний характер і ця тенденція в найближчій перспективі збережеться, вже сьогодні треба чітко визначити раціональні співвідношення між іноземним та вітчизняним банківським капіталом.

4. В управлінні процесом входження іноземних банків у фінансові ринки України урядові структури повинні відмовитись від загальних, абстрактних рішень та постанов і застосовувати індивідуальний підхід, приймаючи по кожному іноземному банку конкретні рішення щодо напрямів його діяльності та поведінки на вітчизняних фінансових ринках.

5. Зупинити процеси глобалізації у фінансовій сфері не можливо, але керувати ними в інтересах розвитку національної економіки необхідно. Управління цими процесами набуває особливої актуальності на теперішньому етапі експансії вітчизняних фінансових ринків іноземними банками.

6. Зважаючи на те, що іноземний капітал проникатиме не тільки в банківський сектор, а й у інші галузі вітчизняної економіки, об'єднуючи суб'єктів господарювання або поглинаючи їх, необхідно на державному рівні розробити довготермінову програму розвитку національної економіки з урахуванням можливих наслідків глобалізації для фінансового та реального секторів економіки.